

2. Законодавчі акти України з питань освіти // Верховна рада України. Комітет з питань науки і освіти: офіційне видавництво. – К. : Парламенське видавництво, 2004. – 404 с.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі / Л. Д. Березівська, Н. М. Бібік, М. І. Бурда та ін. : [навч. посіб.]. – К. : 2003. – Вип.2.
4. Липова Л. А. Особливості організації профільних класів / Л. А. Липова // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С. 57–64.
5. Осмоловская И. М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе / И. М. Осмоловская. – Воронеж : Изд.-во «МОДЭК», 1998. – 160 с.
6. Петунин О. В. Формирование познавательного интереса школьников в процессе предпрофильной подготовки по предметам гуманитарного цикла / О. В. Петунин, Л. В. Трифонова // Профильная школа. – 2006. – № 1 (16) январь–февраль. – С. 16–18.
7. Серова Г. В. Концептуальні підходи до конструювання змісту шкільної історичної освіти: сучасний погляд / Г. В. Серова // Історія в школі. – 2004. – № 4. – С. 6–9.
8. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга // Барви творчості. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – С. 30–36.

УДК 378.(477)(092)Алексюк(045)

Кудіна В. В.,
канд. пед. наук, доцент Київського
національного лінгвістичного університету

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ А. М. АЛЕКСЮКА

У статті висвітлено внесок А. М. Алексюка у розвиток української дидактики, зокрема в розробку теорії і практики загальних методів навчання та дидактичної системи навчання у вищій школі, заснованій на модульному навчанні, схарактеризовано сутність модульно-тьюторської технології навчання у вищій школі.

Ключові слова: метод навчання, прийом навчання, модуль, модульне навчання, модульно-тьюторська технологія навчання.

Кудина В. В. Проблемы развития отечественной дидактики высшего образования в творчестве А. Н. Алексюка. В статье освещается вклад А. Н. Алексюка в развитие украинской дидактики, в частности в разработку теории и практики общих методов обучения и дидактической системы обучения в высшей школе, основанной на модульном обучении, охарактеризована сущность модульно-тьюторской технологии обучения в высшей школе.

Ключевые слова: метод обучения, прием обучения, модуль, модульное обучение, модульно-тьюторская технология обучения.

Kudina V. V. National didactics development problems of higher education in A. N. Aleksyuk works. The article highlights the contribution of A. N. Aleksyuk to the development of Ukrainian didactics, in particular, to the development of the theory and practice of general teaching methods and the didactic system of education in higher education, based on modular teaching. The matter of modular tutoring technology in higher education is characterized.

Key words: teaching method, module, modular teaching, modular tutoring technology of teaching.

Анатолій Миколайович Алексюк (1932 – 2014) – видатний український педагог, науковець у галузі педагогіки загальної середньої і вищої освіти. Доктор педагогічних наук, професор, академік – засновник АН ВШ України (1992), лауреат нагороди Ярослава Мудрого АН ВШ України.

А. М. Алексюк народився у селі Олізарка Мархлевського району Волинської округи (нині – Житомирська область) у родині вчителів. Хлопчиком він зазнав лихоліть війни, залишився без батька, який загинув у 1944 році, будучи учасником антифашистської боротьби, партизаном з'єднання І. Шитова. Батько завжди був прикладом для сина. Тому закінчивши школу, син, не вагаючись, вирішив, як батько, бути вчителем і вступив до Коростишівського педагогічного училища. Закінчивши його з відзнакою у 1951 році, Алексюк почав працювати вчителем Осичківської сільської школи-семирічки, що на Житомирщині. Прагнучи отримати вищу освіту, у 1952 році Алексюк вступає, а в 1957 році закінчує з відзнакою історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю «філософія і історія» з присвоєнням кваліфікації філософа, історика, учителя історії середньої школи. Призначення А. М. Алексюк отримав саме в ту школу, з якої розпочав свій учительський шлях. Згодом його направили на роботу до середньої школи села Цибулів Монастирищенського району Черкаської області, тут він працював учителем історії і завучем школи. Ще в студентські роки Анатолій Миколайович відчув смак наукової творчості, його вабила наукова робота, тому у 1959 році він вступає до аспірантури на кафедру педагогіки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де під керівництвом Заслуженого діяча науки УРСР, професора, члена-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР С. Чавдарова успішно захищає у 1963 році кандидатську дисертацію. З тих років доля міцно поєднує А. М. Алексюка з провідним університетом України. З 1962 р. А. М. Алексюк працював на кафедрі педагогіки університету: спочатку асистентом, потім доцентом. У 1968 – 1972 роках Анатолій Миколайович обіймав високу державну посаду – заступника міністра освіти УРСР. 15 років (1975 – 1990) А. М. Алексюк очолював кафедру педагогіки вищої та середньої школи КДУ ім. Т. Г. Шевченка. У 1976 році вчений

захистив докторську дисертацію, її тема – загальні методи навчання – проблема, над якою дослідник працював усе життя. У 1977 році А. М. Алексюк отримав вчене звання професора кафедри педагогіки, а з 1992 р. – академік АН вищої школи України. Усе життя вченого позначене напруженим творчим пошуком. У його науковому доробку понад 250 науково-педагогічних праць, серед них чотири підручники з педагогіки середньої та вищої школи для студентів університетів і педагогічних інститутів України, зокрема «Педагогіка» (1985 р., 1986 р.), «Педагогіка вищої школи: Курс лекцій: Модульне навчання» (1993 р.), «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998 р.). Особливе місце в радянській дидактиці посідають монографічні дослідження науковця: «Загальні методи навчання» (1973 р.), «Методи навчання та методи учіння» (1980 р.) «Загальні методи навчання. – Вид 2-е, переробл. і доповн.» (1981 р.), «Дидактика вищої школи» (1988 р.). Крім того, під керівництвом А. М. Алексюка виконані колективні монографічні дослідження, підручники. Серед важливих педагогічних учених видань варто назвати «Н. И. Пирогов. Избранные педагогические произведения» (М., 1985) і «Г. Ващенко. Загальні методи навчання» (1997 р.) та інші.

За керівництва А. М. Алексюка 28 дослідників стали кандидатами та докторами педагогічних наук. Понад 10 років учений очолював у КДУ ім. Т. Г. Шевченка спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських і докторських дисертацій з педагогіки. Завжди займав активну громадську позицію. З набуттям Україною незалежності багато зусиль доклав до того, щоб в університеті запанувала державна мова – українська – і щоб студенти навчалися за підручниками, написаними українською мовою.

А. М. Алексюк вважав наукове життя дослідника настільки коротким, що присвятити його необхідно глибокому вивченню однієї проблеми. Цьому навчав і нас, своїх учнів-аспірантів. Провідною проблемою для нього як науковця була проблема методів навчання (методів викладання і методів учіння). Однак коли в останні десятиліття ХХ століття Інститут проблем вищої школи Мінвузу СРСР запропонував кафедрі педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка розпочати дослідження нової для радянської дидактики теми – теоретико-практичних засад кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі, – А. М. Алексюк, не вагаючись, очолив таку роботу.

А. М. Алексюк вважав одним із найважливіших завдань удосконалення системи загальної освіти приведення методів навчання у відповідність до вимог життя. До проблеми методів навчання учений підходив зі своїх позицій, де вихідним принципом проголошувалася оцінка методу навчання не як чогось очевидного і простого, що лежить на поверхні, а як надзвичайно складного багатоякісного педагогічного явища, що має різноаспектні внутрішні характеристики своєї суті й найрізноманітніші форми зовнішнього вияву. Такий підхід давав ученому змогу обґрунтувати концепцію системного аналізу загальнодидактичних методів у їхньому найтіснішому зв'язку з методами виховання і розвитку школярів.

Метод навчання, на думку А. М. Алексюка, – надзвичайно складна і діалектична частина навчального процесу, яку варто аналізувати з різних боків: з педагогічного, психологічного, фізіологічного, логічного, гносеологічного, історичного тощо, – відповідно й описувати цей феномен необхідно в термінології низки наук. Вважаючи метод навчання одним з ключових педагогічних понять дидактики, він убачав в ньому своєрідний синтез найважливіших компонентів навчально-виховного процесу: цілей, змісту, принципів, форм організації навчання, його виховної, зокрема світоглядної, функції.

Суть методів навчання вчений пропонував розкривати аналізом відношення між категоріями мети, засобу і результату. При чому в цьому взаємозв'язку найважливішим є аналіз пізнавальної діяльності учнів (саме діяльності), а також керівництва цією діяльністю з боку вчителя. Це означає, що не можна розглядати методи навчання тільки за формами їх вияву. Треба аналізувати різні види пізнавальної діяльності самих учнів насамперед за характером їхньої мислительної діяльності. Отже, слід вважати, що методи навчання, ці конкретні способи реалізації процесу навчання, включають три аспекти: 1) гносеологічний; 2) діяльність учителя для організації і керування пізнавальною діяльністю учнів; 3) учіння – діяльність учнів, спрямовану на оволодіння соціально-історичним досвідом (методи пізнавальної діяльності) [1, с. 31].

І сьогодні науковці і практики користуються чітким і ємним визначенням методів навчання А. М. Алексюка: «Методи навчання – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань» [с. 51].

Вивчення генезису методів навчання в радянській школі дало вченому змогу встановити залежність їх від різних сторін життя і навчального процесу, визначити місце їх у загальній системі педагогічних засобів підвищення ефективності навчання, вивчити різні погляди на суть методів навчання, різні їх класифікації, а найголовніше – краще зрозуміти завдання методів навчання на сучасному етапі розвитку загальної середньої і вищої освіти, перевірити зроблені теоретичні висновки, краще усвідомити закономірності об'єкта дослідження.

Глибоко вивчивши різні класифікації методів навчання радянських дидактів, учений дійшов висновку, що більшість із них класифікували методи навчання тільки за однією з істотних ознак і подавали таку класифікацію як оптимальну для всього навчального процесу. Насправді ж це призводило лише до універсалізації того чи іншого методу або групи методів. У цьому з рештою й полягала одна з найголовніших причин невдачі у теоретичній розробці проблеми методів навчання.

«На сучасному етапі розвитку педагогічної думки важливу педагогічну проблему системи методів навчання, – на думку вченого, – треба розв'язувати не лінією створення якоїсь єдиної класифікації, яка була б оптимальною для всієї системи навчання, а лінією створення і науково-теоретичного обґрунтування цілого ряду класифікацій, які б у сумі своїй оптимально відображали зміст і завдання дидактичних методів як способів здійснення навчального процесу в школі. При цьому кожна класифікація методів ґрунтуватиметься на одній або

двох істотних ознаках, проте всі вони мають бути зведені в систему. Система ж загальних методів навчання повинна бути одна. Отже, систематизувати методи слід на основі кількох класифікаційних ознак, хоч поєднання методів не слід розуміти механічно» [1, с. 59]. І ще один надзвичайно важливий висновок намагався донести до наукової і вчительської спільноти А. М. Алексюк: немає гарних і поганих методів, активних і пасивних. Будь-який метод, використаний правильно і своєчасно, буде активним. Учителю має враховувати те, що одні методи й прийоми навчання більше активізують відчуття і сприймання, другі – пам'ять або мислення, треті – творчу уяву дітей, четверті – емоції, п'яті – потребують м'язових зусиль тощо. Ось чому насамперед варто ставити питання про найдоцільніше поєднання в навчанні різних дидактичних методів і прийомів як головну умову підвищення ефективності навчання.

Іншою важливою для творчого наукового життя А. М. Алексюка була проблема розробки теорії і практики нової для пост-радянської педагогіки дидактичної системи – кредитного-модульної системи організації навчального процесу.

Модульне навчання зародилося в 60-х роках у вищих навчальних закладах і наукових інститутах США. Основоположником такого навчання вважається С. Постлесвайт, який уперше висунув «Концепцію одиниць змісту освіти», згідно з якою невелику кількість (одиницю навчального матеріалу) можна вважати окремою темою і включати до програми занять. Ці одиниці отримали у С. Постлесвайта назву «міні-курси». Ідея педагога отримала широке розповсюдження в коледжах США, де, за твердженням Дж. Рассела, виникло багато різновидів «міні-курсів» – таких як «пакет», «навчальний пакет», «пакет індивідуального навчання» та ін.

Теоретичний фундамент модульного навчання у вітчизняній науці заклав А. М. Алексюк, розглядаючи таку систему навчання як «... цілісну систему навчального процесу, що інтегрує в собі достатню структуру дидактичних засобів, які необхідні для вирішення основних цілей навчання, забезпечують отримання студентами сучасної вищої освіти» [2, с. 242].

А. М. Алексюк був першим українським дидактом, хто не тільки заклав теоретичний фундамент модульного навчання у вітчизняній науці, а й здійснив дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти (на жаль, на нашу думку, всупереч А. М. Алексюку у стандартах освіти ця дисципліна та й відповідна спеціальність має назву Педагогіка вищої школи, що навряд чи відповідає засадам науковості) в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. А підручник вченого «Педагогіка вищої освіти України. Теорія. Історія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. — 560 с.» визнано одним із кращих серед поданих на конкурс, організований Міністерством освіти України та Міжнародним фондом «Відродження» у рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

У підручнику було викладено концепцію модульно-тьюторської системи, яку вчений розробив для застосування в межах однієї конкретної навчальної дисципліни. Система передбачає поділ навчального матеріалу на відносно завершені складники єдиного навчального курсу, визначення змісту і способів самостійної роботи студентів (окремо вчений продумав систему роботи студентів над першоджерелами, відмовився від простого конспектування їх, натомість запропонував виокремлювати проблеми, які піднімаються у першоджерелі і які варто розглянути та обговорити – дискусія за змістом опрацьованих джерел), індивідуальні темпи засвоєння навчального матеріалу, свободу його вибору, загальність і варіативність засвоєння. Крім того, передбачено накопичувальну систему оцінювання навчальних досягнень студентів у залікових балах, що і на сьогодні залишається актуальною, але не до кінця вирішеною проблемою. Для вищої освіти України 80-х років 20 століття це було і ново, і незвично, і сміливо.

А. М. Алексюк за відправну модель обрав американську систему, але не копіював її, а творчо переосмислив, зробив органічною для вищої школи України.

Серцевиною модульної системи є модуль. Модуль (лат. *modulus* – міра) серед різних тлумачень визначається як відокремлювана, відносно самостійна частина якоїсь системи, організації, пристрою тощо. На думку А. М. Алексюка, «модуль – це відносно самостійна частина навчального процесу, яка містить насамперед одне або кілька близьких за змістом і фундаментальних за значенням понять, законів, принципів» [2, с. 20]. Пізніше науковці давали різні визначення модуля, визначаючи його як дидактичний.

Які ж переваги визначав А. М. Алексюк, порівнюючи модульне навчання з традиційним? Модульне навчання забезпечує обробку кожного компонента дидактичної системи і наочне його представлення у модульній програмі та модулях; передбачає чітку структурування змісту освіти, послідовний виклад теоретичного матеріалу, забезпечення навчального процесу інформаційно-предметною системою контролю та оцінювання навчальних досягнень, що дозволяє корегувати процес навчання; дозволяє рейтингове оцінювання знань та умінь студентів, передбачає варіативність навчання, адаптацію навчального процесу до індивідуальних можливостей і запитів тих, кого навчають. Проблемні модулі можна використовувати у якості сценаріїв для створення педагогічних програмних засобів; за модульного навчання природно (і на цьому особливо акцентував увагу вчений), відбувається перенесення акценту у роботі викладача у бік консультативно-координаційних функцій управління пізнавальною діяльністю студентів у процесі формування основних педагогічних понять; крім того, за модульного навчання можливе скорочення обсягу навчальної дисципліни «Педагогіка вищої освіти» без особливої шкоди для повноти та глибини засвоєння навчального матеріалу на основі адекватного комплексу методів і форм навчання (наприклад, метод самостійної пізнавальної діяльності студента – самостійне опрацювання навчального матеріалу; проблемний метод – наприклад, ознайомитись із запереченням тлумачення певного терміна; аналіз ситуацій,

розв'язання педагогічних задач, евристична бесіда, рольові та ділові ігри, імітаційний і тренінговий методи для проведення практичних занять тощо).

А. М. Алексюк передбачав вірогідність двох шляхів у побудові освітнього процесу на модульних засадах. Перший з них назвемо тематичним: він передбачає розподіл навчальної дисципліни на блоки інформації, модулі, що об'єднують споріднені теми, всередині кожного модуля передбачено формування знань, умінь, а також контроль засвоєння (сьогодні він відбувається через обов'язкові модульні контрольні роботи). Сукупність модулів становить єдине ціле при розкритті всієї навчальної дисципліни. Саме так реалізується модульне навчання в переважній більшості вищих навчальних закладів України. Інший шлях умовно назвемо функціональним. Він передбачає зовсім іншу логіку поділу навчальної дисципліни на модулі: перший модуль тут цільовий, він формує перше уявлення студента про нові об'єкти, явища, події (у А. М. Алексюка кожен модуль починався з оглядово-установчої лекції); другий – інформаційний – презентує систему необхідної інформації у вигляді розділів, параграфів книжки, комп'ютерної програми; третій – операційний модуль – містить увесь перелік практичних завдань, вправ і запитань для самостійної роботи щодо використання отриманої інформації; останній четвертий модуль – контрольний – передбачає перевірку рівня навчальних досягнень, може бути представлений системою запитань для заліку, іспиту, тестів, творчих завдань тощо. З метою стимулювання навчальної активності студентів за підсумками навчального року з урахуванням загальної суми набраних залікових одиниць А. М. Алексюк пропонував визначати 10 кращих студентів з предмета (сьогодні це 10% кращих студентів, які за шкалою ЄКТС отримують найвищий рейтинг А).

Розробляючи модульне навчання як єдину систему організації освітнього процесу у вищій школі України, сучасні дидакти досліджують його як кредитно-модульне в єдності з модульно-рейтинговим оцінюванням навчальних досягнень студентів, наголошуючи на необхідності принципового прориву у системі оцінювання знань студентів, запровадження цілісних модульно-рейтингових технологій контролю навчання; активно вивчають і впроваджують нове покоління стандартів вищої освіти на засадах компетентнісного підходу через визначення курикулуму інтегральних, загальних і спеціальних (фахових) компетентностей. А перший поштовх до розвитку модульного навчання у вищій школі України дав А. М. Алексюк.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. Н. Загальні методи навчання в школі / Анатолій Миколайович Алексюк. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. Школа, 1981. – 206 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Теорія. Історія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
3. Postlethwait S. N. Time for Microcourses? / S. N. Postlethwait // The Library College Journal. – Vol. 2. – P. 56–63.
4. Russel J. D. Modular Instruction / J. D. Russel // A Guide to the Design, Selection, Utilization and Evaluation of modular Materials. – Minneapolis, Minnesota : Burgess Publishing Company. – 1974. – P. 5.

УДК 378.147

Михайличенко О.В.

доктор педагогічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний
університет ім.А.С.Макаренка

ЛЕКЦІЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті йдеться про особливості організації та проведення лекцій як основної форми організації та виду навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: лекція у вищому навчальному закладі, вища освіта.

Михайличенко О.В. Особенности проведения лекций в высшем учебном заведении.

В статье излагаются особенности организации и проведения лекций как основной формы организации и вида обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: лекция в высшем учебном заведении, высшее образование.

Mikhaylithenko O. Features of Conducting of Lectures In Higher Educational Establishment.

In this article the features of organization and conducting of lectures are expounded as the basic type of teaching of higher educational establishment.

Key words: lecture in higher educational establishment, higher education.

Лекція¹ вперше стала застосовуватися ще в середньовічних університетах у формі читання та коментування викладачем тексту будь-якої книги. Методом викладу навчального курсу (видом навчання) вона стала лише у ХУІІІ ст., що пов'язано з ім'ям великого російського вченого М.В.Ломоносова, який одним з перших свої наукові виступи перед студентами та колегами називав саме так.

Лекція у вищому навчальному закладі є основним видом і методом навчання, за допомогою якого послідовно викладається основний зміст науки, що вивчається.

¹ Від лат. "lectio" – читання